

EYÜP CEZERİ KASIM PAŞA
CAMİİNDEKİ KABE TASVİRLİ
ÇİNİ PANO BAĞLAMINDA
KABE TASVİRLERİ

Dr. Zübeyde Cihan ÖZSAYINER

İstanbul Süleymaniye’de doğdu.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk İslam Sanatı Tarihi Bölümü’nden mezun oldu. Aynı bölümde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1983 yılından beri Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bağlı Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürü olarak görev yapmaktadır. Bir çok milli ve uluslararası kongrelere katılmıştır. Antik Dekor, Art Dekor, İlgi, Antika, Sanat Tarihi Araştırmaları, Vakıflar Kültür ve Sanat Dergilerinde makaleleri yayımlanmıştır. “Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi’nde Bulunan Bezemeli Kur’an-ı Kerimler” isimli kitabı bulunmaktadır. (1999)

Kutsal kentlerle ilgili eserlerin yazılıp resimlendirilmesi, ilk kez Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılmaya başlanmıştır. Kutsal kent tasvirleri, Hac töre ve yöntemlerini, Mekke ve Medine şehirlerinin özelliklerini anlatan, mesnevi tarzında, manzum, mensur yazılmış eserlerde veya Hac vekaletnamesi olarak düzenlenmiş, rulo şeklinde eserlerde yer almaktadır.

Kutsal kent tasvirleri, İslam dini tasvirçiliğinin önemli bir yönünü

oluşturmaktadır. Osmanlı tasvirçiliğine özgü olan bu tür çalışmalarda, özellikle Mekke ve Medine kentleri ve bunların civarındaki kutsal yöreler, insan figürüne yer vermeden tasvir edilirler. Tasvirlerin üzerine, genellikle tasvir edilenlerin isimleri de yazılmıştır.

Kutsal kent tasvirleri, tasvir ettikleri şehirleri ve çevrelerini topografyaları ile belirlemekle birlikte, " hac rehberi " olma özelliğini de taşırlar

Böyle bir tasvir türünün öncülüğünü, Kanuni Sultan Süleyman döneminin musavviri ve aynı zamanda bir ilim adamı olan Matrakçı Nasuh ' un yaptığı söylenebilir. Onun yazıp, resimlediği " Mecmu- i Menazil " (İ.Ü.K.T.5964) adlı eserde, kutsal kent ve yörelerin tasvirleri yer almaktadır.

Muhyi Lari'nin, 1540 tarihli Futuh-el Haremeyn isimli Farsça eserinde (TSM.No: R.917), 1540- 45 tarihli, Şerh-i Şeceret el-İman ve İhya el- Hacc kurret al- uyun (TSM:No: A.3547) isimli eserde, 17.yüzyılın başlarına tarihlenen, Muhammed el Yemeni'nin Fezail-i Mekke ve Medine isimli Türkçe eserinde (TSM.EH.1424), Muhammed bin Mesut bin Muhammed Said Paşa an Nakşabendi el Muradi'nin 19.yüzyıl başına tarihlenen Nebzet el Menasik isimli Arapça ve Türkçe eserde (TSM.No: H.116), 19. yüzyıl başına tarihlenen Mecmua-ı Sure ve Ed'iyeye isimli eserde (TSM.MR.275) kutsal kent ve

yörelerin tasvirleri görülmektedir.⁽¹⁾

Aynı tasvirlerle, " Delail Hayrat " yazmalarında ve " Hac Vekaletnamesi " denilen eserlerde de rastlanmaktadır.

Saray koleksiyonunda bulunan, Ahmet bin Abdullah tarafından yazılan, en erken tarihli (H.1120/ M.1708) " Delail Hayrat " ta (TSM. NO: 1018) ve Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Şehzade Mehmet adına M.1544- 45 tarihinde düzenlenen, Katip Muhammed Ebu Fadl Sincari tarafından yazılan Hac Vekaletnamesi'nde de kutsal kent tasvirleri yer almaktadır.⁽²⁾

Bu çalışmada, İstanbul Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisinde bulunan Kabe tasvirli çini pano bağlamında, Kabe tasvirli , minyatür, yağlıboya, ahşap katia ve gravür tekniğinde yapılmış eserler üzerinde durulacaktır.

Cezeri Kasım Paşa , diğer bir adı ile **Akarçeşme Camisi**, Eyüp semtinde Nişancı Mahallesinde, Zalmahmut Paşa caddesi ile Akarçeşme sokağı köşesindedir.

Banisi nişancılık, defterdarlık ve vezirlik görevlerinde bulunmuş, Cezeri lakabı ile tanınan Kasım Paşa'dır. Hüseyin Ayvansarayı, Hadikatü'l Cevami isimli eserinde caminin tarihini H.921/ M.1515 olarak vermiştir. Cümle kapısındaki tamir kitabesi, H.1238/ M.1822- 23 tarihlidir.

Cezeri Kasım Paşa Camisi, bir avlu içinde inşa edilmiş, kare planlı bir yapıdır. Geçişli pantantiflerle sağlanmış, tek kubbe ile örtülü harimin arkasında, dört sütuna dayanan kemerlere

Resim 1; Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisi / Kabe tasvirli pano

(1) Zeren Tanındı, " İslam Resminde Kutsal Kent ve Yöre Tasvirleri ", *Journal of Turkish Studies* 7, Orhan Şaik Gökyay Armağanı, C: II, 1983, s: 407- 411.

(2) Zeren Tanındı, " Resimli Bir Hac Vekaletnamesi ", *Sanat Dünyamız*, Yıl: 9, Sayı: 28, İstanbul 1983, s: 25.

Şule Aksoy, Rachel Milstein, " A Collection of Thirteenth- Century Illustrated Hajj Certificates ", *M. Uğur Derman Armağanı*, İstanbul 2000, s: 130.

Resim 2; E.565, H.1297/ M.1879, Hüsnü

Resim 3; E.1429, H.1323, Hacı Muhammed Firaki

*Z.Cihan Özsayiner'in tebliği vasıtası ile gündeme taşıdığımız bu "elîm" hadise inşallah son olur. Birer birer yok olan "kıymetlerimiz" artık yok edilmez. İstanbul Müftülüğünün, İstanbul'daki Tüm tarihi Kültürel eserleri Müzede toplama girişimini şimdilik müjdelemekle yetinelim.(yay notu)

(3) Semavi Eyice, "Cezeri Kasım Paşa Camii", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:7, İstanbul 1993, s:507- 508.

Gönül Cantay, Cezeri Kasım Paşa Külliyesi, **Tarihi Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler 11-13 Mayıs 2001**, İstanbul 2002, s: 119-120

(4) "Tekfur Sarayı Çinilerinin hamuru, pembeye çalan sarı renkli olup, karışımında kurşun vardır. Sırları, gri, gri-yeşil renkli, çok ince, mat ve benekli ve kurşun miktarı İznik'e göre daha fazladır. Ölcüler yaklaşık 25X25 cm. dir. Pişme derecesi yaklaşık 850-900 derece arasında olmalıdır. Sır altında, kahverengiye kaçan soluk kırmızı, kobalt mavisi, lacivert firuze, yeşil, sarı, kontür çizgilerine siyah renk kullanılmıştır. Kullanılan motifler, İznik motifleri ve bunların çeşitlemeleridir.

Zeki Sönmez, " Türk Çiniciliğinde Tekfur Sarayı İmalatı Çiniler ", **Antika Dergisi**, Sayı: 27, İstanbul Haziran 1987, s. 29- 32.

Zeki Sönmez, **Osmanlı da Çini ve Seramik Öyküsü**, İstanbul tarihsiz, s: 215

oturtulmuş, üç kubbeli, üç bölümden oluşan son cemaat yeri yer almaktadır. Duvarlarda kesme taş ve tuğla kullanılmıştır. Cümle kapağı, son cemaat yerinin en sağdaki bölümü karşısındadır. Taş minarenin şerefe çıkması üzerinde, istiridye kabuğu süsleme bulunmaktadır.⁽³⁾

Caminin içinde, mihrabın sağında yer alan pencere üzerinde, Kabe Tasvirli bir çini pano yer almakta iken, ne yazık ki, 24.08.2003 tarihinde çalınmıştır.*

Pano, üzerindeki kitabesine göre (**Sahib'el hayrat ve'l hasenat İznikli Osman ibn-i Mehmet**), İznikli Mehmet oğlu Osman tarafından, H. 1138 Recep (M. 1726 Mart) tarihinde vakfedilmiştir.

Kabe tasviri, 25,5X 25,5 cm ebadında olan, toplam 6 adet çini karo üzerinde, 51X 76,50 cm ebadındaki alanda yer almaktadır. Kalite ve özellikleri ile, İznik çini kalitesinde işçiliğe sahip, **Tekfur Sarayı çinisi**⁽⁴⁾ olarak imal edilen, soluk yeşil, firuze mavi, lacivert, sarı , siyah, kırmızı rengin kullanıldığı Kabe tasvirli pano , çok realist ve detaylı olarak işlenmiştir. Kabe tasvirli panoda, çevredeki binaların gösterilmiş olması, belirli bir perspektifin bulunuşu, bu tasvirin önceki örneklerle nispetle, daha ileri bir resim anlayışıyla meydana getirildiğini ortaya koyar.

Kabe ve etrafında bulunan kubbeli ve

yedi minareli revak, Mekke şehrini sembolize eden çeşitli binalar, çadırlar, yeni perspektif anlayışı ile bir minyatür gibi işlenmiştir.

Kabenin etrafında, **Maliki, Hanefi, Hambeli ve Şafi Makamları, zezem kuyusu**, Maliki makamının sağında **Kürsi** bulunmaktadır. Revaklı avlunun güneyinde **Bab-ı Selam** yer almaktadır. Bu bölümün altında solda **Safa**, sağda **Merve** bulunmaktadır.

Kabenin solunda yer alan **Mescid-i İbrahim**'in üst kısmında **Cebel-i Mina, Cebel-i Nur, Cebel-i Tur, Cebel-i Sabr, Cebel-i Rahmet** görülmektedir. Mina dağının sağında **Mina Pazar-ı Ömer** isimli yapı yer almaktadır. Bunun daha üstünde, çadırlar, mezar yapıları, revaklı binalar ile konutlar görülmektedir.

Kabe tasvirinin etrafını, 51X 76,5 cm ebadındaki firuze mavimsi yeşil renkli ince bir cetvel çevirmektedir.

Cetvelin etrafında , birbirine ince dallar ve yapraklar ile bağlanan kırmızı, firuze mavi, beyaz renkli, hatayi, penç ve bunların aralarında dolanan kırmızı renkli çin bulutu motifinden oluşan 87X 94,5 cm ebadındaki bordür bulunmaktadır.

Bu panonun, 33,5 cm yüksekliğindeki üst kısmında, lacivert zemin üzerine, kıvrık dallar ile birbirine bağlanan firuze rengi hatayi, yaprakçıklar ve kırmızı renkli rumilerden oluşan bir alınlık görülmektedir. Bu alınlığın üzerinde bulunan, kırmızı konturlu beyaz zeminli kartuşların içinde, siyah ile, sağda " Lailahe İllallah " solda ise "Muhammeden Resulallah " ibaresi yani, " Kelime-i Tevhit " yer almaktadır.

Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesi Müdürlüğünde toplam olarak 8 adet Kabe tasvirli eser bulunmaktadır.

Envanter numarası. 565 olan, 175X 109 cm ebadındaki, H.1297/1879 tarihinde Ha-

san Rıza tarafından yazılan **Kaside-i Bürde-**nin (Hz. Muhammed 'e Muhammed bin Sa-id bin Hammad bin Abdullah'ül Busiri tara-fından yazılan övgü) sağında Kabe tasviri yer almaktadır.

Eser, 1968 yılında Yıldız Hamidiye Ca-misinden getirilmiştir. Sülüs- nesih yazı ile yazılmıştır.

Kaside-i Bürde' nin tezhipleri, Hüsnü isimli bir sanatçı tarafından yapılmıştır. Asıl adı, Hüseyin ül Hüsnü olan sanatçı, Hezargradlı'zade Esseyyid Ahmet Ataullah Efendinin öğrencisidir.⁽⁵⁾ Tasvirlerin de, ay-nı sanatçı tarafından yapıldığı tahmin edil-mektedir.

Kabe tasvirinin etrafında, yeşil renkli geometrik bir geçme motifinin bulunduğu bir çerçeve yer almaktadır. Bunu hemen ya-nında, altın zemin üzerine, çiçek ve dal mo-tiflerinden oluşan bitkisel bezemeli bir çer-çeve daha vardır. Zemine, iğne ile üç benek izleri yapılmıştır.⁽⁶⁾

2. Envanter numarası 1429 olan , 67X 41,5cm ebatlarındaki eserde , Hacı Mu-hammed Firaki tarafından, fi Rebiulahir H.1323 tarihinde yapılmış, Kabe tasviri yer almaktadır.

Kabe tasvirinin sağ ve sol kısımları sü-tunlarla sınırlandırılmıştır. Sütunların üs-tünde; Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer lafzları yer almaktadır. Sütunların altında, sağda Osman, solda sanatçının imzası ve ta-rih yer almaktadır.

Ebubekir, Allah, Muhammed ve Ömer lafzlarının arasındaki kartuşların içinde, ta-lik hat ile, iki satır halinde yazılmış, Mekke ve Medine'yi metheden Osmanlıca beyitler yer almaktadır.

3. Envanter numarası 1726 olan, 80 X 44,5 cm. ebadındaki eserde, sağda Kabe tas-viri bulunmaktadır.

Kabe, revaklarla çevrili avlunun ortasın-da yer almaktadır. Daha önde solda, dört ayrı

Resim 4; E. 1726, tarihi ve sanatçısı bilinmiyor

mezhebe ait olan makamlar yerleştirilmiştir.

4. Envanter numarası 1698 olan, 116X 130 cm. ebadındaki, yağlıboya Kabe resmi, H.1317 tarihli olup, Mekteb-i Harbiye-i Şa-hane Resim dersi muavini, Kol ağası Ali Rı-za bendeleri tarafından yapılmıştır.

Minyatürlerde görülen revaklar ve mi-narelerdeki farklılıklar dikkat çekmektedir. Minareler, klasik formdan uzaklaşmıştır. Revak kemerlerinde kullanılan tuğlalar, bu bölüme hareketlilik kazandırmıştır.

Revakların arkasında dini mimari ve yükseltilmiş sivil mimari örnekleri görül-mektedir.

5. Envanter numarası 1728 olan, 73,5 X 53 cm. ebadındaki ahşap katia Kabe tasviri.

Hurma ağacından elde edilen tahta ile yapılmış olması muhtemeldir. Tasvir yeşil

(5) A. Süheyl Ünver, **Hezargradlı Zade Ahmed Ataullah Hayatı ve Eserleri**, İstanbul 1955, s: 22

(6) Zübeyde Cihan Öz-saymer, " Hasan Rıza'nın Kaside-i Bürdesi ", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı: 8, İs-tanbul Ekim Kasım 1990, s: 114- 116.

Resim 5; E.1698, H.1317, Kolağası Ali Rıza

Resim 6; E. 1728, H.1314, Salih

renkli çuha üzerine ahşap formların yapıştırılması ile meydana getirilmiştir.

Levhanın sağında: “ **Lailahe illallahül melikul Hakk’ul mübiyn** , solda: **Muhammeden Resullallah sadikul va’dül emin** ” yazılıdır. Anlamı: “ **Gerçeğin maliki olan Allah’tan başka ilah yoktur. Doğru konuşan ve emin olan Muhammed O’ nun Resuludur.**”

Sol alt köşede H. 1324 tarihi okunur. Sol altta, Hicaz demir yolunun kilometre olarak uzunluğu verilmiştir.

Haritada, en altta Taif, üstte Mekke-i Mükerrerme, daha üstte, Medine-i Münevvere işaretlenmiştir.

Levhanın sol ve sağında, iki köşede ka-

Resim 7; E.1727, tarihi ve sanatçısı bilinmiyor

tia olarak yapılmış, rumi ve kıvrık dalların hakim olduğu, süsleme yer almaktadır. Haritanın altında, Salih olarak katia sanatçısının ismi verilmektedir.

6. Envanter numarası 1727 olan, 96X 52,5 cm. ebadındaki Kabe Gravürünün tarihi ve sanatçısının ismi bilinmemektedir

Üstte, çivit mavisi zemin üzerine, altın yaldız mürekkep kullanılarak, sülüs hat ile: Kabetullahu Ulya: Büyük Allahın Evi) yazılıdır. Gravürün dışındaki alan da, çivit mavisi rengine boyanmıştır.

Gravür renklidir. Bazı kısımların belirginleştirilmesi için, yaldız boya da kullanılmıştır.

Kabenin etrafında, kandillerle bezeli sütunlar bulunmaktadır.

Revakların etrafında yine düz damlı evler yer almaktadır. Evlerin bitiminde dağlar başlamaktadır.

7. Envanter numarası 2131 olan Kabe Gravürü, 91,2 X 49 cm. ebatlarındadır. Tarihi ve sanatçının adı belli değildir. Gravür renksizdir.

En üstte: sülüs hat ile Kabetullahu Ulya yazısı okunmaktadır.

Burada, **diğer tasvirlerden farklı olarak, insan figürleri ile hac zamanı** tasvir edilmiştir.

Diğer tasvirlerde olduğu gibi, revaklı avlu ortasında Kabe yer almaktadır. Kabe tasvirinde, önemli yapı elemanları numaralandırılmış, ancak numaraların açıklamaları verilmemiştir.

Kabenin etrafında yine kandiller asılmış sütun dizileri bulunmaktadır. Revaklı avlunun bitiminde, yine düz damlı evler yerleştirilmiştir. Bu bölümün etrafı, dağlar ile çevrilmiştir.

8. Envanter numarası 2205 olan, 91,5X 56 cm. ebadındaki renkli Kabe (Mekke-i Mükerrerme) gravürü, H.1286. tarihlidir. Hacı

Ömer Efendi Camisinden getirilmiştir.

Gravürün üzerinde Osmanlıca rakamlar yerleştirilmiştir. Gravürün altındaki on ayrı, beşgen alanlar içinde rakamlar ve bunların Osmanlıca karşılıkları verilmiştir.

Bu açıklamaların tam ortasında Kabetül Ulya yazılıdır. Yazının çevresini Osmanlı Armalarının da görmeye alıştığımız motifler çevrelemektedir. Tarih en solda köşededir. (1286)

Sanatçı adı: **Resmehu Mahmud** olarak verilmiştir.

Ortada Kabe yer almaktadır.

Kabenin siyah örtüsü üzerinde yazı kuşağı yer almaktadır. Ayrıca, üstten Allah yazılı bir örtü asılı durmaktadır.

Revaklı avlu düzeni, avlunun etrafında yedi adet, 2 şerefeli minare aynı şekilde resmedilmiştir.

Revaklı avlunun etrafında, düz damlı evler yer almaktadır. Dağların isimleri Osmanlıca rakamlar ile belirtilmiştir. Diğer yapı ve şehir isimleri de rakamlar ile işaretlenmiştir.

Görülüyor ki Kabe tasvirleri, yapıldıkları devrin özelliğini yansıtan, rehber özelliği taşıyan, öğretici belgelerdir. Bu gün, bu belgelerdeki görüntülerin bulunmaması, ne derece önemli olduklarını ortaya koymaktadır. Minyatürlerde, perspektif denemelerinin yapıldığı görülmektedir. Minyatürlerle başlayan manzara geleneği, yağlıboya tablolar ve duvar resimlerine kaymaktadır. Artık, üçüncü boyut denemesi yapılmış, ışık-gölge ve renk değerleri arayışına geçilmiştir. Bundan dolayı, XVIII. ve XIX. yüzyıl minyatürlerindeki gelişmeler,

Türk Resminde bir geçiş döneminin belirtilerini taşımaktadırlar.

Yağlıboya resimler, özellikle Mekke'nin Osmanlı dönemindeki durumunu vermesi açısından önemli birer belge olma özelliğine sahiptirler. Hac zamanında, ziyaret edilmesi gerekli yerleri göstermesi açısından da birer Hac Rehberi gibidirler.

Kabe tasvirleri, bir çok değişik malzeme üzerinde sevilerek kullanılmıştır.

Kuran-ı Kerim' de⁽⁷⁾, Hilye Albümü' nde⁽⁸⁾, en çok Delail el Hayrat' larda⁽⁹⁾, hat levhalarında⁽¹⁰⁾, Hilye'lerde⁽¹¹⁾, Güneş saati⁽¹²⁾ ve Kiblenüma' larda⁽¹³⁾, dini mimarideki çini⁽¹⁴⁾ ve kalemişlerinde⁽¹⁵⁾, Halı sanatında⁽¹⁶⁾ Kabe tasvirlerinin kullanıldığını görmekteyiz.

Kabe tasvirleri üzerindeki bu çalışmam esnasında, ulaşamadığım başka kaynakların varlığı mutlaka bulunacaktır. Bu konudaki katkılarınızı bekler, tüm tasvirlerin gelecek nesillere ulaştırılmasını dilerim.

Resim 8; E.2131, tarihi ve sanatçısı bilinmiyor

(7) Arslan Terzioğlu, " Ahmet Vesim Paşa", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı: 3, İstanbul 1989, s: 95.

Zübejde Cihan Özsayner, " Mevlevi Hattatlar ", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı: 23, İstanbul 1994, s:44.

(8)Yıldız Demiriz, " Sadberk Hanım Müzesindeki Rokoko Süslemeli Yazma Eserler Hakkında ", **Palmet III Sadberk Hanım Müzesi Yıllığı**, İstanbul 2000, s: 55.

(9) **Louvre/ Calligraphies Ottomanes Collection du Musee Sakıp Sabancı**, İstanbul 2000, s: 93.

(10) **Antik A.Ş. 148. Müzayede**, Türk İslam Eserleri, 15 Kasım Pazar 1992, saat:14.00, İstanbul 1992, s: nosuz.

(11)Maçka Mezat, Bir Yaz Gecesi Müzayedesi(10 Haziran 2002"saat:21.00 Çırağan Sarayı, **Maçka Mezat Antikacılık Müzayede Kataloğu**, İstanbul 2002, S: 81 .

(12) Kemal Özdemir, **Osmanlıdan Günümüze Saatler**, İstanbul 1993, s: 61-62.

(13)**In Pursuit of Excellence The Museum of Turkish and Islamic Arts**, İstanbul 1993, s: 89, resim: 39.

(14) Ülkü Ü Bates, "Evolution of Tile Revetments in Ottoman Cairo/ Osmanlı Kahiresi'ndeki Yapıların Dış Yüzeylerindeki Çini Kaplamaların Gelişimi ", **First International Congress on Turkish Tiles and Ceramics, Communications Programme, 6-11.VII.1986 Kütahya (Birinci Milletlerarası Türk Çini ve Seramik Kongresi Bildirilerin Türkçe Özeti**, İstanbul 1989, s: 43, resim: 19.

(15) Rüçhan Arık, **Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı**, Ankara 1976, s: 33.

(16) Ayşen Aldoğan, " Kabe Tasvirli Osmanlı Seccadeleri ", **Antik Dekor Dergisi**, Sayı:42, İstanbul 1997, s: 164.

Resim 9; E.2205, H.1286, Mahmud.